

GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ
OPERE

Noi eseuri asupra intelectului uman

Volum coordonat de Adrian Niță

Traducere de Alexandru Boboc, Mihaela Pop și Delia Șerbescu

Editura Academiei Române

INTRODUCERE

1. *Noi eseuri asupra intelectului uman*, scriere celebră a marelui Leibniz, reprezintă un moment de referință în afirmarea concepției moderne despre cunoaștere și adevăr. Căci, prin examinarea exigentă a *Eseului asupra intelectului uman*, elaborat de John Locke, și depășirea empirismului acestuia, Leibniz pune într-o nouă lumină principiul raționalismului clasic: formula carteziană *innatae idee* își află sensul profund într-un „virtuel en nous” (avant la lettre, un *a priori* în sens de „condiție de posibilitate”, în limbaj kantian), iar principiul empirismului *nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu* dobândește o întregire semnificativă: *excipe: nisi intellectus*.

Aceasta nu înseamnă simpla depășire de tip raționalist a empirismului, ci situarea problemei într-o formă cu o largă posteritate în secolele următoare. *Nihil est sine ratione sufficiente* (nimic nu este fără o rațiune suficientă), „acest principiu general al rațiunii în sens larg este, am putea spune astăzi, premisa *a priori* a oricărei cunoașteri”; „la rândul său însă, principiul nu are nevoie de întemeiere, căci aceasta ar fi circulară”¹.

Pe aceste temeuri, Leibniz introduce o nouă exigență a gândirii, care s-a afirmat mai întâi în *Dinamica* sa: înscrisă „pe filiația galileeană”, aceasta „aducea un plus, anume: unitatea conceptului de acțiune, în cele două versante, metafizic și dinamic, desemnează o determinare ontologică ce justifică dezavuarea (de către el) a oricărei doctrine a pasivității creaturilor... A fi înseamnă a acționa, chiar și a subzista înseamnă tot a acționa... Noutatea dinamicii a fost în acest sens ea însăși o acțiune, anume acțiunea imanentă a substanței individuale a lui Leibniz ridicând la o expresie mai distinctă și mai completă structurile universului”².

Unitatea dintre fizica și metafizica leibniziană proiectează o perspectivă logico-gnoseologică, în care logicul, realul, posibilul și necesarul, formalul survin ca paradigme ale structurării unei concepții moderne despre lume și cunoaștere. Aceasta înseamnă că logica, prin principiile ei, constituie punctul central și deschiderea, poate cea mai semnificativă, a gândirii lui Leibniz, așa cum au arătat-o în contemporaneitatea noastră dezvoltările semanticii, ale semanticii intensionale îndeosebi.

2. De fapt, așa cum o recunoștea Carnap, preocupat de „o metodă semantică de analiză a semnificației”, anume „metoda extensiunii și a intensiunii”, „descrierea de stare, (state-description), concept de bază al noii logici, „reprezintă *lumile posibile* ale lui Leibniz”, „concepția lui Leibniz conform căreia un adevăr necesar trebuie să aibă loc în toate lumile posibile. Deoarece descrierile noastre de stare reprezintă lumi posibile, aceasta înseamnă că o propoziție este logic adevărată dacă ea are loc în orice descriere de stare”³.

Rămâne, de asemenea, de interes preocuparea lui Leibniz pentru „limba simbolică”, îndeosebi prin ideea că întrebuintarea cuvântului în logică se poate transpune în sisteme de notație clare și controlabile, putându-se crea astfel „o formă reglementată a contextelor lingvistice pentru definiție, judecăți și raționamente”; de fapt, Leibniz „a pus bazele conceptului și folosirii calculului”, iar, prin fundamentele puse de el, „automatele și computerele moderne sunt în principiu constructe mentale, în care realizările materiale se prezintă ca cerințe centrale cunoscute”⁴.

Nu este de prisos a aminti, în acest context, că, după Leibniz, în descifrarea scrierilor vechi trebuie să se ia în atenție textele în două limbi, cu recomandarea de a pune accent pe *numele proprii*, care se exprimă în ambele limbi oarecum similar; „această cale metodică s-a dovedit corectă în descifrarea scrierilor cuneiforme, palmirenice și a heroglifelor”, tema prezentând și „aspecte filosofice”. „Descifrarea unei scrisori cifrate, de pildă, decurge în același spirit în care matematica și știința naturii în secolul al XVIII-lea procedase, anume în ridicarea la un nivel înalt de abstracție, în care raționalitatea căutată este, în aparență, confuză. Datul este văzut ca înlocuitor pentru un necunoscut, ca rezultat al unei transformări recunoscute până acum, a cărei cunoaștere va arăta raționalitatea datului”⁵.

3. Desigur, totul este în acord cu specificul gândirii lui Leibniz, caracterizată printr-o neîncetată căutare de teme, dificultăți și încercări constructive, ceea ce anunță noutatea în interpretarea de ansamblu: raționalismul leibnizian este multiform și nu orientat exclusiv spre deducție.

Într-un plan mai larg, chiar problema „idei înnăscute” este pusă într-o nouă lumină în perspectiva *teoriei modalelor*. „Esențialul nu constă aici în exemplele empirice de care se servește Leibniz, ci în argumentarea care distinge clar între fapte contingente furnizate în mod empiric prin simțuri, ca surse externe ale cunoașterii, și ceva cu totul diferit, anume: adevărurile necesare, relevate prin reflecție, care formează o nouă sursă de cunoaștere, deosebită și mai profundă, ireductibilă la experiența simțurilor”⁶.

În *Nouveaux Essais*, această argumentare se extinde „asupra modalității dinamice a gândirii, a reflexiei și a voinței – modalitate care permite a explica calea ce duce la idei înnăscute dispoziționale, principii înnăscute și adevăruri înnăscute ideilor, principii și adevăruri explicite și distincte”⁷.

Leibniz însuși scria: „Simțurile, cu toate că sunt necesare pentru toate cunoștințele noastre actuale, nu sunt totuși deloc suficiente pentru a le favoriza pe toate”: „apare clar că adevărurile necesare, așa cum se află în matematicile pure, îndeosebi în aritmetică și geometrie, au nevoie de principii a căror dovadă nu depinde nicidecum de exemple, nici de mărturia simțurilor, cu toate că fără simțuri nu s-ar putea niciodată gândi asupra lor”⁸.

Așa cum s-a precizat, „pentru a ne exprima leibnizian, întrucât spiritul uman este creator, el posedă o dispoziție înnăscută de a fi creator. Spiritul este activ, *mens* acționează nu numai pentru a produce noi mașini și noi tipuri de materiale, de la tehnologiile clasice la nototehnologii, ci și pentru a înțelege structuri pur

formale, care, la rândul lor, vor putea servi drept posibilitate cvasi transcendentă pentru a dezvolta noi structuri în științe, așa cum o arată teoriile de ordin complex de astăzi. Astfel, formula leibniziană atinge fondul intelectului uman: „*Nihil est in intellectu quod non fuerit in sens: nisi ipse intellectus*, adică potențialitățile”⁹.

În esență, „proiectul ambițios” al unui mod de a raționa valabil pentru domeniile cele mai diverse l-a obsedat toată viața pe Leibniz: „*Généralité et Harmonie*” este o temă de bază, constantă în întreaga lui activitate, fiind solidară în fond cu principiul *Toute se gouverne par raison*.

4. *Nouveaux Essais sur l'Entendement Humain* au fost concepute și redactate de Leibniz prin adnotarea, comentarea și critica celebrului *An Essay Concerning Human Understanding*, elaborat de John Locke în intervalul 1671–1689 și apărut la Londra în 1690. După câteva ediții, în 1700 a apărut versiunea în limba franceză aparținând lui Pierre Coste, ceea ce i-a prilejuit lui Leibniz reluarea mai de fond a examinării *Eseului* pe care J. Locke (1632–1704) îl terminase în 1687, când a și apărut un extras în cunoscuta „Bibliothèque universelle” a lui Jean Le Clerc; acest extras a atras atenția lui Leibniz, ceea ce se poate constata în notele sub titlul: *Réflexions sur l'Essai de l'Entendement humain de Locke*, scrise în 1693 și tipărite pentru prima dată în 1708, în Anglia, în cadrul Corespondenței dintre Locke și Molyneux.

Nouveaux Essais, deși gata în 1704, nu au fost date publicității, întrucât, în 1704 moare Locke, iar Leibniz consideră (în scrisoarea din 26 mai 1705 către Burnet) că această situație „m'a ôter de publier mes remarques sur ses ouvrages”. Manuscrisul a fost publicat postum în: *Oeuvres philosophiques latines et françaises de feu Mr: Leibniz*, ed. Raspe, Amsterdam und Leipzig (Schreuder), 1765. În 1778 a apărut prima traducere în limba germană. De reținut că dialogul imaginar dintre Théophile (purătorul de cuvânt al lui Leibniz) și Philalèthe (ce reprezintă, prin caractere cu italice, ideile lui Locke) trece aci drept substitutul unui dialog care nu a avut loc niciodată: între Leibniz și Locke. Deosebirea dintre cei doi se anunță cumva și prin cele două titluri: *Eseu* (Locke) și *Noi eseuri* (Leibniz), ceea ce implică înscrierea celor din urmă sub semnul pluralismului și al diversității. Căci adaosul „de autorul Sistemului armoniei prestabilite” la *Noi eseuri asupra intelectului uman*, exprimă deja intenția lui Leibniz de a da expresie propriei sale concepții.

Traducerea de față este realizată după ediția de bază: *Nouveaux Essais sur l'Entendement Humain par l'Auteur du Système de l'Harmonie préétablie*, ediție pregătită și comentată de André Robinet și Heinrich Schepers în: Gottfried Wilhelm Leibniz, *Sämtliche Schriften und Briefe*, Sechste Reihe: *Philosophische Schriften*, hrsg. von der Leibniz – Forschungsstelle der Universität Münster, *Sechster Band: Nouveaux Essais*, Akademie-Verlag, Berlin, 1962. (În paranteză la titlu se află precizarea: „Été 1703 été 1705”, desigur, marcând perioada elaborării textului).

Reluată în 2006 (la Akademie-Verlag, Berlin), această ediție conține o amplă *Introducere* (semnată de André Robinet/Heinrich Schepers, p. VII–XXVII), în care se fac precizări privitoare la geneza *Noilor Eseuri*, la întreaga odisee a perfectării acestei redactări în limba franceză (etapele multiple ale circulației copiei textului)

și, la sfârșit (p. 529–558) *Piese rectificative și posterioare compunerii Noilor eseuri* (din care am tradus selectiv părțile cele mai semnificative pentru a înțelege modul în care s-a ajuns la forma actuală a textului, fără a încerca însă vreun comentariu). Ediția actuală se finalizează cu indicii de nume și de materii (întocmiți de Ionuț Răduică).

Nu am considerat utilă traducerea textelor cuprinse sub titlul: *Piecées Supplémentaires* (pagini subliniate de Leibniz pe exemplarul său al *Eseului* lui Locke și al exemplarului traducerii franceze a *Eseului*) și nici *Pièces préparatoires a la composition des Nouveaux Essais*.

Pentru confruntări și elucidări (de natură semantică, îndeosebi) am folosit de asemenea următoarele ediții: Leibniz, *Nouveaux Essais sur l'Entendement Humain*, Paris, Ernest Flammarion, 1966; Leibniz, *Nouveaux Essais sur l'Entendement Humain*, Chronologie, bibliographie, introduction et notes par Jacques Brunschwig, G.F.-Flammarion, Paris, 1990. În aceasta din urmă se spune: „Prezenta ediție diferă sensibil de cea publicată în aceeași colecție în 1966... Ne pare absolut necesar să ținem seamă de *monumentala ediție critică* (subl. n. Al. B.), publicată de A. Robinet și H. Schepers, la care trimitem cititorul pentru tot ceea ce privește problemele de stabilire a textului și aparatul critic” (*Note sur le texte*, p. 25). Pentru a înlesni lectura, am lăsat în afară notele și comentariile, întregirile, notele, precum și unele referiri (pe larg, chiar) la *Eseul* lui John Locke, în traducerea franceză a lui Pierre Coste.

Acceptând opinia unor specialiști, după care Leibniz gândea, totuși, în limba germană, am urmărit textul menționat și în traducerea în limba germană, datorată lui E. Cassirer (în 1915) după ediția: G.W. Leibniz, *Neue Abhandlungen über den menschlichen Verstand* (überzetzt, mit Einleitung und Anmerkungen versehen von Ernst Cassirer, F. Meiner Verlag, Hamburg, 1966), cu sigla „NA”. În ceea ce privește notele (și comentariile, ca și latura semantico-hermeneutică a traducerii), am folosit următoarele ediții: *Nouveaux Essais* (Akademie-Verlag-Berlin, 1962), cu sigla „NE”; *Nouveaux Essais sur l'Entendement humain* (E. Flammarion, Paris, 1935, 1966, 1990), cu semnul „Essais”; *Neue Abhandlungen über den menschlichen Verstand* (F. Meiner, Hamburg, 1915, 1996), cu semnul „NA”; *Nuevos Ensayos sobre el Entendimiento humano* (Edición preparada por J. Echeverría Ezponda, Editora Nacional, Madrid, 1983), cu semnul „Ensayos”; *New Essays on Human Understanding*, transl. and ed. by P. Remnat and J. Bennett, Cambridge Univ. Press, 1996.

O atenție deosebită am acordat notelor, care de fapt aduc elementele necesare ale unei exegeze (cu sens hermeneutic: de explicitare și interpretare) a textului *Noilor Eseuri*, scriere ce relevă încă o dată (dacă mai era nevoie!) marea personalitatea a lui Leibniz, capacitatea sa de creație și de cuprindere a cvasitotalității domeniilor cunoașterii și culturii în ceea ce, pe bună dreptate, s-a numit (în studiile de specialitate) „o lume-Leibniz”, idee generată de faptul că, în diversitatea ei (greu de cuprins), opera lui Leibniz favorizează o impresie de omogenitate și, mai ales, de unitate și ordine.

Și Leibniz vrea „une ordre selon nature, bien fondé”, căci „Pour être possible, il suffit de l'intelligibilité; mais pour exister, il faut une prévalence de l'intelligibilité ou ordre; car il y a ordre à mesure qu'il a beaucoup à remarquer dans une

multitudine”¹⁰ (Pentru a fi posibil, e de ajuns inteligibilitatea, dar pentru a exista e necesară o prevalență a ordinii; căci există ordine pe măsură ce am remarcat multe în multitudine).

Este aici un punct de plecare hotărâtor în accesul la o lectură a textului leibnizian, care, deși în genere clar și distinct, nu-i atât de ușor de înțeles; și pentru aceasta stau mărturie chiar și *Noile Eseuri asupra intelectului uman*. Și nu-i de prisos să amintim o precizare a lui André Robinet: „De nenumărate ori, Leibniz declară că el nu a compus și publicat decât «eșantioane» ale operei sale. Incontestabil, el nu putea face asemenea afirmații decât cu condiția deplinei conștiințe a unei «totalități» a acestei opere... Efectiv, dacă vrem să luăm în considerare paleografia leibniziană, ea este constituită din mai multe nivele, astfel încât, în redactarea lui definitivă, un text al lui Leibniz «uită» numărul de paragrafe care au fost radiate și șterse în versiunile definitive. Aceste texte șterse, scrierile nepublicate, scrisorile neexpediate relevă un material important bine gândit, care constituie un discurs cenzurat, dar cât se poate de voluntar”¹¹.

Desigur, cercetarea a avansat mult de atunci de când ne avertiza Robinet (autoritate în „Leibniz-Forschung”), dar remarca nu-și pierde valabilitatea. Dar... e bine pentru noi azi să manifestăm un optimism, și nu unul oarecare, ci unul leibnizian!

Alexandru Boboc

Membru corespondent al Academiei Române

NOTE (la Introducere)

¹ H. Poser, *G.W. Leibniz*, în: *Klassiker der Philosophie*, hrsg. von O. Hoffe, Bd.I, 3. Aufl., München, C.H. Beck, 1994, p. 383–384.

² M. Fichant, *La «Dinamica» au point de convergence des traditions européenne*, în: *Leibniz und Europa. VI. Internationaler Leibniz-Kongress, Vorträge II*, 1995, p. 116–124. A se vedea, de asemenea, Adrian Niță, *Leibniz*, București, Paideia, 1993, p. 17.

³ Carnap, *Semnificație și necesitate. Un studiu de semantică și de logică modală*, Editura Dacia, Cluj, 1972, p. 54.

⁴ H. Schnelle, *Repräsentation-Sprache-Kabkull*, în: NIHIL SINE RATIONE. VII. *Internationaler Leibniz-Kongress*, Berlin, 2001, *Vorträge*, III, p. 1147.

⁵ H. Breger, *Zwischen Philosophie, Mathematik und Politik. Leibniz und die Kryptographie*, în: *Ibidem*, p. 101, 102.

⁶ H. Poser, *Leibniz et la potentialité des idées innées: un problème modale*, în: *Leibniz selon les Nouveaux Essais sur l'Entendement Humain*, éd. François Duchesneau et Jérémie Gried (Collection Analytiques, 16), Belarmin, Montréal, Vrin, Paris, 2006, p. 32.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Vezi infra*, p.

⁹ H. Poser, *Op. cit.*, p. 33.

¹⁰ GP III, 558.

¹¹ Andre Robinet, *Leibniz face à l'avenir de son oeuvre*, în: *Leibniz. Werk und Wirkung. IV. Internationaler Leibniz-Kongress, Vorträge*, 1983, p. 648.

CUPRINS TEMATIC

Noi eseuri asupra intelectului uman

Prefață.....	21
--------------	----

Cartea I. DESPRE NOȚIUNILE ÎNNĂSCUTE

1. Dacă în spiritul omului există principii înnăscute	39
2. Nu există principii practice care să fie înnăscute.....	52
3. Alte considerații privitoare la principiile înnăscute, atât la cele care privesc gândirea speculativă, cât și la cele care revin practicii.....	60

Cartea a II-a. DESPRE IDEI

1. În care se tratează despre idei în general, și se examinează ocazional dacă mintea omului gândește totdeauna.....	71
2. Despre ideile simple.....	78
3. Despre ideile care ne vin printr-un singur simț.....	78
4. Despre soliditate.....	79
5. Despre ideile simple care ne vin prin diferite simțuri	83
6. Despre ideile simple care vin prin reflecție.....	83
7. Despre ideile care provin din senzație și reflecție.....	83
8. Alte considerații despre ideile simple	84
9. Despre percepție.....	86
10. Despre retenție	90
11. Despre discernământ sau facultatea de a distinge ideile	91
12. Despre ideile complexe.....	94
13. Despre modurile simple și, în primul rând, despre cele ale spațiului.....	95
14. Despre durată și modurile simple ale acesteia	99
15. Despre durată și extindere considerate împreună.....	101
16. Despre număr	102
17. Despre infinit.....	103
18. Despre alte câteva moduri simple	105
19. Despre moduri care privesc gândirea	105

20. Despre modurile plăcerii și durerii.....	107
21. Despre potențialitate și libertate.....	111
22. Despre modurile mixte.....	140
23. Despre ideile complexe de substanțe.....	142
24. Despre ideile colective de substanțe.....	148
25. Despre relație.....	149
26. Despre cauză, efect și alte câteva relații.....	150
27. Ce este identitatea sau diversitatea.....	151
28. Despre alte câteva relații și, îndeosebi, despre relațiile morale.....	162
29. Despre ideile clare și obscure, distincte și confuze.....	167
30. Despre idei reale și idei himerice.....	173
31. Despre idei complete și idei incomplete.....	175
32. Despre idei adevărate și idei false.....	176
33. Despre asociația ideilor.....	177

Cartea a III-a. DESPRE CUVINTE

1. Despre cuvinte sau despre limbaj, în genere.....	189
2. Despre semnificația cuvintelor.....	192
3. Despre termenii generali.....	198
4. Despre numele ideilor simple.....	204
5. Despre numele modurilor mixte și cele ale relațiilor lor.....	207
6. Despre numele substanțelor.....	210
7. Despre particule.....	228
8. Despre termeni abstracti și termeni concreți.....	231
9. Despre imperfecțiunea cuvintelor.....	232
10. Despre abuzul de cuvinte.....	236
11. Remedii ce pot fi aduse imperfecțiunilor și abuzului despre care tocmai am vorbit.....	244

Cartea a IV-a. DESPRE CUNOAȘTERE

1. Despre cunoaștere, în general.....	255
2. Despre gradele cunoașterii noastre.....	259
3. Despre întinderea cunoașterii omenești.....	268
4. Despre realitatea cunoașterii noastre.....	280
5. Despre adevăr, în genere.....	283
6. Despre propozițiile universale, despre adevărul și certitudinea lor.....	285
7. Despre propozițiile care se numesc maxime sau axiome.....	290
8. Despre propoziții goale de sens.....	306
9. Despre cunoașterea pe care o avem despre existența noastră.....	310
10. Despre cunoașterea pe care o avem despre existența lui Dumnezeu.....	311
11. Despre cunoașterea pe care o avem despre existența altor lucruri.....	317

12. Despre mijloacele de a îmbogăți [cunoștințele noastre].....	321
13. Alte considerații cu privire la cunoașterea noastră.....	327
14. Despre judecată	327
15. Despre probabilitate	328
16. Despre gradele asentimentului	330
17. Despre rațiune	341
18. Despre credință, rațiune și limitele lor distincte.....	356
19. Despre entuziasm	361
20. Despre eroare	365
21. Despre diviziunea științelor.....	374